

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/historia-z-ipn/archiwum/234212,Daniel-Gucewicz-Diecezja-Wolnego-Miasta-Gdanska-i-jej-pierwszy-biskup-19221938.html>
26.02.2026, 18:43

Daniel Gucewicz: Diecezja Wolnego Miasta Gdańska i jej pierwszy biskup (1922–1938)

Na mocy traktatu wersalskiego 15 listopada 1920 r. utworzono nie w pełni suwerenne Wolne Miasto Gdańsk, mające niespełna 2 tys. km² i, na początku, ok. 356 tys. obywateli. Zdecydowanie dominowała w nim ludność niemiecka (odsetek Polaków szacuje się na ok. 10%) i protestancka (60–65% wobec 30–35% katolików). Żyli tu również Żydzi, mennonici, baptyści i prawosławni.

[Kościół Watykan Wolne Miasto Gdańsk](#)

01.12.2025

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Uroczystość polonijna w Gdańsku. Widoczny m.in. biskup gdański Edward O'Rourke. Fot. NAC

W granicach Wolnego Miasta znalazło się 36 parafii katolickich: po 18 z diecezji chełmińskiej i warmińskiej. Wśród katolików szybko pojawiły się spory narodowościowe: Polacy chcieli przyłączenia do polskiego Pelplina (diecezja chełmińska), Niemcy – do pruskiego Fromborka (diecezja warmińska). Dalszym konfliktom na tym tle zapobiegło utworzenie przez Stolicę Apostolską 24 kwietnia 1922 r. administracji apostolskiej gdańskiej. Trzy lata później bullą *Universa christifidelium cura* z 30 grudnia 1925 r. papież Pius XI erygował samodzielną diecezję gdańską, podległą bezpośrednio Watykanowi (prawo egzempcji).

Pierwszy biskup gdański

Zarządcą nowej struktury kościelnej w randze administratora apostolskiego *ad nutum Sanctae Sedis* (czyli pozostającego w zupełnej dyspozycji Watykanu) wyznaczyła bp. Edwarda O'Rourke,

który na mocy bulli z 2 stycznia 1926 r. został pierwszym biskupem gdańskim.

Edward O'Rourke (1876–1943) pochodził z katolickiej rodziny irlandzkiej o randze hrabiowskiej, która osiadła w Rosji. Dwa lata spędził w konwiktzie polskich jezuitów w Chyrowie, później kształcił się w Wilnie, Rydze, we Fryburgu Szwajcarskim i w Innsbrucku. Świecenia kapłańskie otrzymał w 1907 r. w Wilnie. Pracował w seminarium duchownym w Petersburgu i w duszpasterstwie tamtejszej archidiecezji mohylewskiej. Od 1911 r. był tam proboszczem i już wtedy zetknął się z problemem wieloetniczności wśród wiernych, co później mogło mu pomóc w pasterzowaniu gdańskiemu Kościołowi. Sam dobrze władał siedmioma językami.

W 1917 r. został zarządcą reaktywowanej diecezji mińskiej (w Mińsku przeżył rewolucję bolszewicką i areszt), a w latach 1918–1920 biskupem w Rydze. Sakrę biskupią przyjął 17 grudnia 1918 r. w Wilnie, choć do również odrodzonej diecezji przybył dopiero wiosną 1919 r. po odbiciu Łotwy z rąk bolszewików. Z biskupstwa szybko zrezygnował ze względu na niechęć wiernych i nieznajomość języka łotewskiego. Następnie był delegatem apostolskim w krajach bałtyckich. W maju 1922 r. przybył do Gdańska, gdzie 1 czerwca 1926 r. odbył ingres do katedry jako biskup rezydencjalny.

Jedną z pierwszych decyzji biskupa, podjętych po przybyciu do Gdańska, było wybranie czterech konsultorów diecezjalnych, inaczej: radców konsystorza, czyli zastępującego kapitułę katedralną organu doradczego biskupa. Na jego czele stanął dziekan gdański ks. Antoni Sawatzki (od 1926 r. nieformalny wikariusz generalny, czyli zastępca biskupa). Po śmierci tegoż w 1934 r. wikariuszem generalnym został ks. Magnus Bruski.

Do 1931 r. bp O'Rourke erygował siedem nowych parafii (w gdańskich: Brętowie, Brzeźnie, Nowych Szkotach i Rudnie oraz Kałdowie, Pruszczu Gdańskim i Pszczółkach), ustalając ich liczbę na 43. Następnie zreorganizował sieć dekanalną, tworząc pięć dekanatów.

Zdecydowana większość kapłanów nowej diecezji gdańskiej była narodowości niemieckiej, choć w wielu wypadkach byli to Pomorzanie czy Kaszubi, bliżsi dominującej kulturze niemieckiej niż polskiej. Przyjmuje się, że przez cały okres międzywojenny w diecezji gdańskiej pracowało łącznie 16 polskich kapłanów, choć tylko 7 z nich było do niej inkardynowanych, czyli przynależnych instytucjonalnie. Żaden z nich nie zajmował eksponowanego stanowiska, a nabór kapłanów do diecezji odbywał się w przeważającej mierze z diecezji niemieckich. Ponadto przynajmniej kilku księży pochodzenia rodzimego nie wiązało się bliżej z ludnością polską, prowadząc posługę duszpasterską wśród ludności niemieckiej, lecz po II wojnie światowej bez większych problemów pozostali oni w diecezji.

Po okresach reformacji i zaborów ziemia gdańska wciąż była pozbawiona aktywniejszego życia zakonnego, a zmiany w tym zakresie następowały powoli. Oprócz działających w Gdańsku już wcześniej boromeuszek i elżbietanek, w 1919 r. do miasta przybyły karmelitanki Boskiego Serca Jezusa z Holandii i siostry Dobrego Pasterza, czyli pasterki. W 1927 r., na życzenie władz miasta, urszulanki z Berlina przejęły szkołę średnią dla dziewcząt, a później założyły kolejne placówki. Już w 1923 r. pojawiły się polskie „białe siostry”, czyli dominikanki, sprowadzone przez Gminę Polską w celu obrony polskich dzieci przed zniemczeniem (co spotkało się z negatywną reakcją władz i próbą ich usunięcia). Zająły się one prowadzeniem i zakładaniem ochronek, czyli przedszkoli.

Jedynym zgromadzeniem zakonnym męskim, działającym w tym okresie w diecezji gdańskiej, byli pallotyni z prowincji niemieckiej, którzy pojawili się tu w 1927 r. Prowadzili oni konwikt dla chłopców na Młyniskach, przeniesiony w 1933 r. do nowo powstałego domu zakonnego na

Aniołkach. Na życie religijne gdańskich Polaków wywierały wpływ również zakony ulokowane w dynamicznie rozbudowującej się Gdyni: franciszkanie i jezuici.

[Czytaj artykuł Daniela Gucewicza *Diecezja Wolnego Miasta Gdańska i jej pierwszy biskup \(1922-1938\)* na portalu przystanekhistoria.pl](#)

[Poprzedni Strona](#)

[Następny Strona](#)

Kościół, Watykan, Wolne Miasto Gdańsk

Artykuł